

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Борис Тодоров Колев

върху дисертационния труд на тема:

„Анализ и оценка на ресурсния потенциал за развитие на туризма в района на Източна Македония“ разработен от ДЕЯН ЛЮБЕ НАКОВСКИ, докторант на самостоятелна подготовка към Катедра „География на туризма“ към Геолого-географския факултет на СУ”Св. Климент Охридски“, научна специалност „География на рекреацията и туризма“, 4.4. Науки за Земята.

I. Справка за кандидата:

Деян Наковски е роден на 12.08.1976 г. в гр. Свети Николе – Република Македония. Той е дипломиран преподавател, магистър по география.

Докторантът е придобил значителен професионален опит като асистент от 2008 до 2011 г. по дисциплините: *Туристическа география, Туризмът и устойчивото развитие, Туристически дестинации, Икономическа география, управление на природни ресурси и екология* в Международния славянски институт в гр. Св. Николе. Освен това е работил и като учител в родния си град по следните предмети: „география“, и „основи на природните науки и проучване на родния край“ в основните училища „Гоце Делчев“ и „Кирил и Методий“ от 2004 до 2008 г. Докторантът е участвал в осъществяване на редица проекти в общините Щип, Св. Николе и Карбинци. Д. Наковски притежава основни компютърни умения, владее английски език.

II. Обща характеристика на дисертационния труд:

Представеният за рецензиране дисертационен труд е структуриран по следния начин: **Въведение, седем глави, Заключение и списък на използваната литература.** Във **въведението** докторантът е обосновал актуалността и изследователската теза и е определил обекта, предмета, целта, задачите, методите, ограниченията и трудностите при изследването. Целта на изследването е „*да се направи анализ и оценка на туристическия ресурсен потенциал на региона Източна Македония*“ (стр. 8). **Предметът** на изследването включва „*проучване природните и антропогенните туристически ресурси на общините в региона Източна Македония, представяне на степента на тяхната туристическа усвоеност, териториалните различия, специфични особености в туристическото развитие на регионално ниво*“ (стр. 8). Като **обект** е определен *регионът на Източна Македония с*

общините, които се намират в него. (стр. 8). **Седемте глави** на дисертационния труд представят същността на изследването в теоретичен, методологически и практически аспект. Този основен текст е обогатен с 18 диаграми, 14 авторски картосхеми, 29 таблици, 16 графики и 42 цветни снимки. В **заклучението** (стр. 205-210) докторантът е систематизирал констатациите на дисертационния труд и е представил своите изследователски резултати и изводи.

Дисертационният труд е с **общ обем** от 215 страници, включително 207 страници основен текст, 3 страници съдържание и 5 страници библиографска справка, която включва 84 литературни източника, от които 20 на кирилица и 64 на латиница (от тях 13 на английски език). Основният брой от използваните публикации са от последните десет години.

Дисертационният труд, представен от Деян Наковски е посветен на **актуална и значима за македонската туристическа индустрия тема**.

По мое мнение, докторантът правилно е определил изследователската теза, тъй като чрез собствените си проучвания обогатява изследванията на туристическия ресурсен потенциал на Източна Македония за нуждите на развитието на туризма.

(Заб. Рецензентът е отбелязал с курсив цитатите от дисертацията, използвани в рецензията).

Глава ТЕОРЕТИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ОСНОВИ НА ПРОУЧВАНЕТО:

Още в началото на **тази глава**, преди да прави своите анализи, докторантът е дал свое определение на основното понятие „*туристически ресурсен потенциал*”. Важно значение има и разглеждането на „*туристическото оценяване*” на наличните туристически ресурси, за което е обосновано прилагането на специфичен количествен подход. В този подход, дисертантът е включил следните етапи за осъществяване на научноизследователския си процес: „*определяне на целите, обекта и предмета на изследване; създаване на хипотези; създаване на модел; определяне на методологическия инструментариум; събиране на първични данни (теренно проучване; обработка на данните; интерпретация на данните, разработка на дисертационния труд*”. (стр. 15).

Глава МЯСТО НА ИЗТОЧНА МАКЕДОНИЯ В ТУРИСТИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА МАКЕДОНИЯ

Тази глава е структурирана в следните три точки: Развитие на туризма в регион Източна Македония; Места за настаняване; Туристическо търсене (посетители и нощувки).

В текста на първата точка е обърнато внимание на основните пречки пред развитието на туризма в изследваната територия като: заобикалянето на този регион от страна на основните туристически потоци; недостатъчни усилия и дейност с цел повишаване на туристическата атрактивност чрез по-ефективна реклама и представяне на природните, етнокултурните и други потенциали, които притежава Източна Македония, неразвита пътна инфраструктура и т.н.(стр18-19).

Втората точка обхваща анализ на състоянието на базата за настаняване на туристите. В нея, най-голямо внимание е обърнато на недостатъчно развитата база за настаняване, което е сред основните пречки за развитието на туризма в тази част на Република Македония. Деян Наковски с основание установява, че *„положението е още по-неблагоприятно, когато се анализира броя на стаите и броя на леглата в самите обекти за настаняване”*.(стр. 21). Той справедливо отбелязва и друг ограничителен фактор – ниската категорийност на обектите за настаняване.

Третата точка на тази глава е посветена на темпорален анализ на туристическото търсене, разгледано чрез броят на туристите и реализираните нощувки за периода 2004-2013 г. За тази цел е приложена и анализирана специална таблица, в която освен броя на туристите и нощувките е дадена и тяхната структура (стр. 22). Установена е доста променлива тенденция на изменение, като за последния времеви период за 2009 – 2013 г. се наблюдава положителна трайна тенденция на увеличаване на туристите и нощувките. Това означава, че въпреки констатираните слабости по отношение на условията за развитието на туризма в тази част на страната, все пак наличните туристически обекти и потенциали привличат туристическият интерес. Въз основа на ползваните данни, докторантът правилно установява, че не малък недостатък на туристическото развитие е краткият престой на туристите в изследвания район, както и малкият брой чуждестранни туристи. Без преодоляването на това явление, наред с други проблеми, туризмът в Източна Македония не би могъл да получи по-значително развитие, която е анализирано от Д. Наковски. Тази констатация докторантът е открил на фона на общия брой на туристите, посетили страната.

Глава ТУРИСТИЧЕСКО ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ И ТРАНСПОРТНА ДОСТЪПНОСТ

Главата е разработена в четири точки: **Географско положение, граници и големина; Географско положение спрямо други туристически дестинации; Географско положение спрямо генетичните туристически територии; Транспортна достъпност;**

В точка първа са представени граници и пространственият обхват на изследваната територия. Не е посочена площта на проучвания район.

В точка втора са анализирани редица въпроси отнасящи се до *„пространственото движение на туристите в посока Македония-България”*, както и в обратна посока. Авторът е отчетел наличието на такива *„три значими туристически направления”*. (стр. 30). Характерното за тях е, че имат подчертано двустранен характер, т.е. те са само между Македония и България. Изтъкнато е, че през тази изследваната територия не преминават други значими дестинации в други посоки, което е недостатък на туристическото ѝ развитие.

Трета точка представя *„генетичните туристически места”*, които генерират туристопотоци. Отчетена е силната връзка между тези наречени от докторанта *„места”* и туристическите дестинации, т.е. местата, към които се движат и в които пребивават туристите.

Четвърта точка разглежда много важният за туризма проблем с транспортната достъпност в Източна Македония. Направено е степенувано анализиране на значението на основните видове транспорт, в резултат, на което, е изтъкната важната роля на автомобилния транспорт. Посочено е, че преобладаващата ориентация на автотранспортните пътища е в посока *„запад-изток”*, което предопределя и формирането на трите значими туристически направления, анализирани в т. 2. Анализирано е и важното значение на международния меридионален път Е-75, чрез който не само тази част на страната, но и цяла Македония се свързва, на юг с Гърция и на север – със Сърбия, както и с останалите европейски страни от Средна, Западна и Северна Европа. Определено внимание е отделено и на другите основни пътни връзки в западна посока, както и на значението на трите ГКПП с България.

Основният извод, който прави Д. Наковски, като резултат от своите анализи е, че все пак *„състоянието на пътната инфраструктура на регион Източна Македония със съседните региони, само потвърждава по-горе изложеното твърдение, че Източна Македония има благоприятно пътно положение”* (стр. 39). На същата страница той с основание, изведено от практиката подчертава, че *„особено важно за развитието на туризма в Източна Македония, при анализа на транспортната достъпност, е връзката между тези източни пътища с вътрешността на България, която заради своя пространствено географски размер, повечето големи развити градско-индустриални центрове, както и поради близостта на езика, културата, обичаите, религията и др. смятаме, че е един от*

най-важните, ако не и най-важното генетическо туристическо място за регион Източна Македония”.

Глава АНАЛИЗ НА ПРИРОДНИЯ РЕСУРСЕН ПОТЕНЦИАЛ НА ИЗТОЧНА МАКЕДОНИЯ

В тази глава е направена подробна и компетентна оценка на основните форми на релефа (планини, котловини и т.н.), климата и водите (минерални води и речни басейни), растителното богатство и защитените територии като условия и фактори за развитието на туризма в тази част на страната. Констатирано е недостатъчното им използване за туристически цели.

Глава АНАЛИЗ НА АНТРОПОГЕННИЯ РЕСУРСЕН ПОТЕНЦИАЛ НА ИЗТОЧНА МАКЕДОНИЯ

Главата е структурирана **в четири точки: Културно-исторически паметници; Археологически обекти; Етно-социални туристически ресурси; Периодични и епизодични събития и прояви.**

В точка първа в табл. 9 (стр. 106-107) по общини са представени основните и най-атрактивни културно-исторически паметници на Източна Македония. Отбелязано е неравномерното разпределение на тези обекти, които в повечето случаи се намират в градовете, но от друга гледна точка така те са по-достъпни за туристите. Представени са и най-отличителните архитектурни, исторически и естетически характеристики на най-известните обекти като манастира „Св. Йоким Осоговски”, „Св. Гаврил Лесновски” и други.

Следващата точка е посветена на подробно представяне на най-известните, проучени и защитени от законодателството археологически обекти. Докторантът правилно обръща внимание на недостатъчната проученост на други подобни обекти, които не са познати дори на местното население. Това ги прави недостъпни за включване в туристически оборот. Освен това те са потенциално заплашени от разрушаване, ако не се вземат мерки за тяхното проучване и опазване. В този смисъл те още не представляват туристически ресурс. Това е проблем, който трябва да се разреши.

В следващата точка е обърнато внимание и на съществуващите музеи в Щип, Струмица и други градове, които са също притегателни обекти за туристите, тъй като те съхраняват уникални експонати свързани с поминъка, бита и традициите.

Последната точка от тази глава обхваща обстоен преглед на най-значителните за тази територия фолклорни фестивали, карнавали и други прояви,

чрез които оживяват местни обичаи и ритуали. Те също са част от антропогенните туристически ресурси, привличащи не само туристи от страната, но и от чужбина.

Глава ОЦЕНКА НА ТУРИСТИЧЕСКИЯ РЕСУРСЕН ПОТЕНЦИАЛ НА РЕГИОНА ИЗТОЧНА МАКЕДОНИЯ

Главата включва пет точки: Балова оценка на транспортната инфраструктура в региона Източна Македония; Балова оценка на природния ресурсен потенциал на регион Източна Македония; Балова оценка на антропогенния ресурсен потенциал на регион Източна Македония; Експертна оценка на туристическия ресурсен потенциал в регион Източна Македония; Сравнение на резултатите от баловата и експертната оценка.

Тази глава е сред най-съществените в разработената дисертация, тъй като без оценка на наличния ресурсен потенциал, не е възможно ефективно развитие на туризма в този регион.

Основният, правилен според мен, подход приложен в тази глава е представен на стр. 139. Според докторанта: *„Оценката на туристическия ресурсен потенциал на региона Източна Македония е необходимо да се направи на части, т.е. да се извърши отделна оценка на отделните сегменти, които съставляват цялостния ресурсен туристически потенциал на региона”*.

Всяка от посочените по-горе точки включва точно този подход, който е дал възможност чрез балови и експертни оценки да се оценят отделните качества на главните сегменти или елементи на наличния туристически потенциал на изследваната територия. Тук специално отбелязвам сполучливата градация на баловете, от 1 до 5, *„като оценката съответства на качеството на елементите”*(стр. 139). Тази балова скала е пояснена по следния начин: от бал 1 – *недостатъчно качество* до бал 5 – *отлично качество*.

Първата точка обхваща анализи на: *пътната връзка на региона с околното пространство; разнообразието на транспортната инфраструктура; плътността на местната пътна мрежа в рамките на региона; качеството на транспортната инфраструктура*; Като резултат докторантът е установил, че средната балова оценка на транспортната инфраструктура е 3 бала, което показва, че тя, все пак, въпреки някои свои недостатъци, може да способства за развитието на туризма.

Втората точка е посветена на по компонентна оценка на природния потенциал и също е извършена чрез прилагането на споменатата 5-бална схема. В резултат се е получила също средна оценка 3 бала. Това означава, че въпреки недостатъчното използване на този потенциал, той допринася за туризма в региона.

В **трета точка** са представени направените от докторанта балови оценки на културно-историческите, археологическите и религиозните паметници. С оценка 4 бала логично са открити археологическите обекти, тъй като в този регион са разположени 19 % от защитените паметници от тази група в страната, докато останалите две групи са оценени по-ниско - 3 бала.

Четвърта точка включва експертна оценка на цялостния туристически потенциал на Източна Македония. Тя е направена по анкетния метод като са анкетирани 15 души експерти в областта на туризма. Скалата, по която те са оценили туристическия потенциал на региона по групи е отново 5-степенна. Оценките са поместени в табл. 25. Логично с най-висока оценка, е групата на антропогенните ресурси. Статистическата значимост на резултатите е доказана чрез използвани математико-статистически критерии като коефициент на вариация и стандартно отклонение.

Последната **пета точка** е посветена на сравняване на резултатите от баловите и експертните оценки (табл. 26). Сравняването, което е направил докторантът показва: *„че при по-голямата част от проучените туристически ресурси има припокриване на резултатите между баловата и експертната оценка“*, което е показано на графика 14. (стр. 158). Въз основа на тези оценки за състоянието на основните компоненти на туристическия потенциал на региона, докторантът е предложил редица конкретни мерки, чието изпълнение ще стимулира развитието на туризма в тази територия на страната.

Глава ВИДОВЕ ТУРИЗЪМ, КОИТО МОГАТ ДА СЕ РАЗВИВАТ В РЕГИОНА НА ИЗТОЧНА МЕКЕДОНИЯ (туристическа специализация)

Тази част на дисертацията е най-важна, защото в нея Д. Наковски въз основа на направените в предишните глави анализи обосновава бъдещото развитие на онези видове туризъм, за които са налице съответните условия и възможности. Тя има непосредствено практическо значение.

Нейната структура се състои от **пет точки: Планински туризъм; Религиозен туризъм; Ловен туризъм; Транзитен туризъм; Типология на общините според видовете туризъм, които могат да се развиват в тях.**

В текстовете на тези точки се съдържат подробни определени собствени на докторанта виждания и предложения за развитието на посочените видове туризъм. Съществени приносни моменти се съдържат в точката за типологията на общините. Като отчита разликите в туристическите потенциали и ресурси авторът с право установява, *„че в цялата територия на региона не съществуват условия за*

равномерно развитие на туризма” (стр. 197). Въз основа на тези различия Д. Наковски е създал типология на общините според видовете туризъм, за които има възможности за развитие (табл. 29). В тази таблица, която представлява, според мен съществен принос, 20-те общини в региона са типологизирани по следния начин: те са разделени на 4 основни типа в 7 групи, в които са налице условия и възможности за развитие на следните видове туризъм – планински, ловен, религиозен и транзитен. Почти всички изброени видове могат да намерят място в бъдещото развитие на туризма в тези общини (фиг. 14, стр. 2-3). Единствено само с един вид – ловен туризъм, е отделена община Свети Николе. Същевременно много обективно докторантът преценява, че *„туризмът към настоящия етап не е разработен до степен да представлява сериозно търговско перо в икономиката на тези общини”* (стр. 200).

В **Заключението**, в систематизирана форма са **представени изводите и приносите на дисертационния труд** (стр. 209).

III. Оценка на публикациите по дисертацията

За участието си в процедурата Деян Наковски е представил **четири публикации** на английски език от които 1 самостоятелна и 3 – в съавторство. Три от тях са публикувани в чужбина след изнасянето им под форма на доклади на международни научни форуми. По мое мнение, в представените научните публикации фактически е **отразен в значителна степен** дисертационния труд в различни степени на завършеност и с акцент върху отделни проблемни моменти и научни търсения.

IV. Оценка на научните и практически резултати и приноси на дисертационния труд

В представения от Деян Наковски дисертационен труд могат да се открият постигнати от него **научни и научно приложни приноси**. Без да посочвам всички, ще отбележа само най-важните от тях, които имат непосредствено значение за туристическата практика. А, според мен, те са:

- *определяне на туристически зони съгласно типологията на релефа на региона според видовете туризъм, за които реално съществуват ресурси за развитие;*

- *инвестиране в съответната туристическа инфраструктура;*

- *въвеждане и популяризиране на концепцията за устойчиво развитие на туризма в региона;*

- *маркетинг и реклама на туризма в региона.*

Приемам приносите в дисертацията, но имам и една забележка. Защо докторантът не е посочил нещо много важно, което е направил, а не го е включил в приносите? Д. Наковски е извършил много подробна и компетентна по компонентна инвентаризация на всички основни видове потенциали и ресурси за развитието на туризма, но не я е посочил като принос, а би трябвало.

Така формулираните научни приноси на кандидата са дело на **самостоятелни и целенасочени научни търсения и доразвиват в теоретичен и практичен аспект съществуващото научно познание** в сферата на туризма не само в обсега на Източна Македония, но и в общо държавен план.

Авторефератът отразява в пълнота структурата и съдържанието на дисертационния труд.

V. Критични бележки:

При процеса на рецензиране на дисертационния труд се откритоа и някои **пропуски**, които следва да бъдат отбелязани:

- В съдържанието няма означени страници, от които започват отделните глави и точки на дисертацията. *Въведение* не се номерира като глава, както е постъпил докторанта. Така се обърква цялата номерация на главите, поради което не съм посочвал техните номера в рецензията.

- По-логично е в структурата на дисертацията, веднага *след Теоретичните и методологични основи на проучването* да се постави *Туристическо географското положение и транспортна достъпност*;

- Има разминаване при представянето на обекта и предмета на изследването. В дисертацията подреждането е *предмет и обект*, а в *автореферата е обратно*. По-правилно е да има уеднаквяване.

- Би било добре да разшири заключението с по-подробни изводи относно прогнозите за развитието общо на туризма, както и по отделните видове туризъм;

Направените бележки нямат съществено отражение върху качествата на дисертационния труд. Считаю, че той, освен, че обогатява съществуващото научно познание, представлява собствено оригинално изследване в областта на туризма.

VI. Заключение:

Въз основа на запознаването ми с представения дисертационен труд на тема „**Анализ и оценка на ресурсния потенциал за развитие на туризма в района на Източна Македония**“, давам своята положителна оценка. Докторантът Деян Наковски показва задълбочени теоретични познания и способност да провежда **самостоятелни научни изследвания**. В неговата дисертация са налице,

изискващите се от ЗРАСРБ и Правилника за приложението му, постигнати научно-приложни резултати. Това са и съображенията ми да предложа на Уважаемите членове на Научното жури да вземат решение за присъждане на **ДЕЯН ЛЮБЕ НАКОВСКИ ОНС** „Доктор” по научната специалност „География на рекреацията и туризма”, Професионално направление 4.4. Науки за Земята.

21.02.2016 г., гр. СОФИЯ

Рецензент:

проф. д-р Борис Колев